

سمینارهای تخصصی

سمینار مسایل پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطی ایران

پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران از تاریخ بیست و دوم آذرماه ۲۵۳۶ همه هفته (روزهای سه شنبه) یک رشته سخنرانی و گفت و شنود زیر عنوان مسایل پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطی را آغاز کرد، که هدف آن شناخت مسایل و ضرورت های بنیادی پژوهش از دیدگاه صاحب نظران آن در ایران است. با توجه به اینکه درج متن کامل هر سخنرانی در این بخش از مجله امکان پذیر نیست، کوشش ما بر این خواهد بود که خلاصه ای از مطالب را که در هر جلسه توسط سخنرانان مطرح شده است بتدریج در شماره های مختلف مجله منعکس کنیم.

***

موضوع سخنرانی: پژوهشگران ایرانی در برابر روشهای غربی پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطی

سخنران: مرتضی کتبی

تاریخ سخنرانی: ۲۲ آذرماه ۲۵۳۶

سخنران ابتدا این نکته را متذکر گردید که پژوهشهای اجتماعی، مانند سایر پدیده های و شیوه های علمی و ادبی و فرهنگی غرب در سالهای اخیر به کشور راه یافته است. و این بحثها در میان اندیشمندان و پژوهشگران بوجود آمده که:

- اگرما راه غربی زندگی را در پیش گرفته ایم، بناچار باید روشها و الگوهای غربی را نیز بشناسیم و با آنها کار کنیم.

- ما الزامی نداریم که برای بنای یک زندگی نو، شیوه های غربی را بکار گیریم. می توانیم با الهام گرفتن از آنها، خود راه حل ایرانی مشکلات را بیابیم.

به عقیده سخنران نقصی که در هر دو طرز فکر دیده می‌شود، ندیده گرفته شدن ماهیت پدیده‌های وارداتی در آنها و شمول به همه مسایل است. « ما در برابر پدیده‌های غربی وارداتی، میبایستی قبل از هر چیز با توجه به امکانات فرهنگ ملی و خصوصیات محلی، مسایل خود را بررسی کنیم و در مورد آنها تصمیم بگیریم و سیاست و برنامه استفاده از آن شیوه غربی را طرح ریزی کنیم.

سخنران پس از ذکر چند مثال از ترافیک تهران، و تدریس در مؤسسات آموزش عالی ادامه داد که: « هر روشی را نمی‌توان در مطالعه هر موضوع و در هر فرهنگ، بکار برد. روشهای تحقیق غربی - در عین بین المللی بودن بسیاری از آنها - برای جامعه‌های غربی و برای انسانهای غربی ابداع شده‌اند. ما نیز باید به مسایل خود بپندیشیم و با الهام گرفتن از دانش غربی، برای حل آنها اقدام کنیم.

سخنران سپس برای ذکر مثال، به بیان کلیشه‌ای و قالبی، و بیان واقعی در تکنیک پرسشنامه اشاره کرد و خاطر نشان ساخت که چگونه ممکن است یک بیان کلیشه‌ای و قالبی در پرسشنامه، جوابهای قالبی و ساختگی جمع آوری کند. وی عقیده دارد که شیوه ملی و فرهنگی « درد دل کردن»، موفق‌ترین تکنیک مصاحبه در فضای فرهنگی ایران است، که باید از آن استفاده کنیم.

در دنباله سخن تحت عنوان فنودالیسم تحقیقاتی بعد از ذکر چند مثال از فنودالیسم اداری و وجود روابط، بجای ضوابط در سازمانهای موجود، وی اشاره‌ای به تحقیقات اجتماعی داشت:

« معمولاً به ندرت سابقه داشته است که دو جامعه‌شناس در یک تحقیق مشترکاً کار کرده باشند. اساتید در ترجمه و انتشار کتاب، بیشتر از کارهای پژوهشی بایکدیگر سازش دارند.»

در خاتمه وی نتیجه گرفت در اثر وجود فنودالیسم علمی و اداری در سازمانهای تحقیقی، این مسایل و مشکلات همچنان بجای خود برقرارند، و اگر بتوانیم به این جزئیات و مشکلات توجه کنیم، بسیاری از دردها، موانع و ترمزهای بزرگ اجتماعی را خواهیم شناخت، و تا زمانی که این فنودالیسم تحقیقاتی برقرار باشد مانع پا گرفتن تحقیقات جدی در ایران است.

***

موضوع سخنرانی: سهل و ممتنع در تحقیقات اجتماعی

سخنران: احمد اشرف

تاریخ سخنرانی: ۲۹ آذرماه ۲۵۳۶

سخنران ابتدا به این مسئله اشاره کرد که « تحقیقات اجتماعی ، کاری سهل و در عین حال ممتنع است . سهل است زیرا بسیاری کسان بر این پندارند که میتوان به آسانی ، نقش يك پژوهشگر مسایل اجتماعی را در جامعه ایفا کرد . به گمان اینان ، باصطلاح تنظیم يك پرسشنامه روی يك جامعه نمونه ، و استخراج جداول و شرح و تفسیر حاصله از آن ، کافی است که آنها را در ردیف پژوهشگران مسایل اجتماعی و مشکل گشایان نظری تنگناهای آن قرار دهد . »

به عقیده وی سهل پنداشتن امر پژوهش اجتماعی در ایران واقعیتی است که باید پذیرفت و به فکر درمان آن بود . در مورد جنبه دوم قضیه یعنی ممتنع بودن چنین اظهار داشت : « پژوهش اجتماعی در عین سهولت کاری ممتنع است ، زیرا آسان پنداشتن کار ، ناشی از بی توجهی نسبت به اهمیت مسأله است . »

سپس سخنران به تفاوتی که در کشور ما و ممالک پیشرفته میان محققین علوم اجتماعی وجود دارد اشاره کرد . به نظر وی این تفاوت بعلت این است که بهترین و با استعدادترین دانشجویان ما جذب رشته های ریاضی ، صنعتی و فنی می شوند در حالی که در ممالک دیگر (مثلاً آمریکا) به رشته های علوم اجتماعی ارج و قرب بیشتری می نهند . علت دیگر ضعف علوم اجتماعی به عقیده سخنران مسأله تفرقه و پراکندگی متخصصین اجتماعی در واحدهای دولتی یا غیر دولتی است ، که قسمت اعظم انرژی آنها بیشتر از آنکه در خدمت پژوهش باشد به کارهای اداری اختصاص یافته است ، و بدین جهت آسان طلب شده و توانایی دست یازیدن به کار جدی علمی را در خود نمی بینند .

مسئله دیگر به عقیده وی مسئله میزبانی است ، که باعث می شود بسیاری از پژوهش هایی که با زحمت زیاد انجام می پذیرد بصورت گزارشهای محرمانه در بایگانی مؤسسات و ادارات حفظ شود و بهمین علت ارتباط محقق با مردم قطع گردد . از موارد دیگری که سخنران به آن اشاره کرد ، مشکل کاربرد تکنیک های غربی در شرق است و در این مورد چنین اظهار داشت :

« قبل از حمله به روشهای غربی و انتقاد از آنها ، باید بدانیم که ما اساساً روشهای غربی را آگاهانه اخذ نکرده ایم و بر آن مسلط نشده ایم که بتوانیم از آن استفاده کنیم ، زیرا استفاده زمانی جایز است که با تجربه کردن يك روش ، به عیوب و نقاط ضعف آن آگاهی یابیم »

سرانجام سخنران بعنوان نتیجه به دو امر مهم اشاره کرد : یکی اینکه اگر

موضوع خاصی را برای تحقیق انتخاب کردیم ، باید ببینیم کدام يك از روشها از همه مناسب تر است ، و به چه ترتیب باید به کار برده شود . دوم اینکه باید جامعه خود را بشناسیم و نسبت به جریانهای فکری ، تمایلات ، گرایشها ، اصول و مکاتب مملکت خودمان وقوف داشته باشیم ، و از این حالت که نه از غرب خبر داریم و نه شرق را می شناسیم بیرون آییم . تنها دانستن ایسم های فرنگی کافی نیست ، بلکه باید هم ایسم های فرنگی و هم جریانات فکری ایرانی را بشناسیم و بدون تعصب روی آنها کار کنیم .

***

موضوع سخنرانی : روش بررسی اقتصاد دهقانی در ایران

سخنران : فاطمه اعتماد مقدم

تاریخ سخنرانی : ۶ دیماه ۲۵۳۶

سخنران در ابتدا به دو نظام تولید بسیار کهن کشاورزی بنام نظام تولید ایلی و نظام تولید دهقانی اشاره کرد و سپس به خصایص و اقسام واحدهای تولیدی سرمایه داری پرداخت، و معتقد بود که بسیاری از واحدهای تولیدی سرمایه داری ، یابقایی واحدهای تولیدی دهقانی هستند ، و یا صورت های متحول و گسترش یافته آنها . وی در ادامه سخن گفت :

« در این قبیل واحدها ، قسمت عمده محصول را جهت فروش روانه بازار می سازند و نتیجتاً خصیصه هایی پیدا میشود ، که تنها در چارچوب واحدهای تولیدی سرمایه داری قابل بررسی است . نخست اینکه روابط تولیدی بین کارگر و مالک زمین شکل فتودالی ندارد . یعنی کسانی که در مزرعه کار می کنند معادل کارشان مزد می گیرند و از سوی دیگر باید به مکانیزه شدن این واحدها به مقیاس وسیع ، و انباشت سرمایه در آنها اشاره کرد . »

سخنران سپس به ویژگیهای بهره برداری دهقانی در ایران پرداخت و گفت : اگر چه امروزه بهره برداری های دهقانی بسبب غلبه بازار و مکانیزاسیون - به عنوان پدیده خاص معاصر - از عوامل تولید پیشرفته استفاده می کنند ، ولی بهر حال ویژگیهای خاص خود را - چنانچه دوره های مختلف تاریخ گواه است - حفظ کرده اند . بعقیده سخنران یکی از مهمترین ویژگیهای این نظام ، اتکا به نیروی کار خانوار به عنوان اساسی ترین عامل تولید بوده است . ویژگی دیگر بنظر وی ارسال بلا عوض مقداری از تولید یا ارزش آن به شهر بوده است ، که در نظام ارباب-رعیتی ،

این پرداخت رایگان به شهر بصورت بهره مالکانه و انواع مالیاتهای دیگر بوده است، که امروزه با کیفیتی جدیدتر صورت می پذیرد. ویژگی دیگر بهره برداری دهقانی، سکونت در ده و جمعی بودن برخی از فعالیت های تولیدی در سطح آن میباشد، که در آن نقش ده در تولید، در رابطه با شرایط جغرافیایی و آب و هوا و غیره مشخص می شود. ویژگی بعدی تولید دهقانی به عقیده سخنران کوچک بودن مقیاس تولید است، که در این مورد گفت: «منظور از مقیاس تولید، مجموع ارزش عوامل تولید موجود در یک بهره برداری است، و صرفاً وسعت زمین به عنوان مقیاس تولید کافی نخواهد بود، زیرا یک بهره برداری کوچک اما مکانیزه و با امکانات فراوان، به تولید افزون تری دست می یابد».

وی سپس مشکلات مربوط به مطالعه اقتصاد دهقانی را مطرح کرد: «از آنجا که تمام تئوریهای اقتصادی، اکثراً متأثر از جوامع صنعتی غرب بوده اند نتیجتاً تکیه بر متغیرها و کیفیت کاربرد آنها در رابطه با اوضاع و احوال آن جوامع مطرح می باشد. باین معنی که چگونگی پیدایش و رشد این متغیرها در جریان توسعه علوم اقتصادی، بیشتر مربوط به شرایط جوامع مغرب زمین و دنیای صنعتی است. بنابراین هنگامی که سخن از جوامع دهقانی (که روابط بازار صد درصد بر آن حاکم و غالب نیست) می رود، معیارها، مقیاسها و ارزشهای مبتنی بر بازار اساساً کاربردی نخواهد داشت».

مسئله دیگر بنظر وی روش جمع آوری اطلاعات بود که در این زمینه، یک دوباره نگری جدی در انتخاب نوع متغیرها و نحوه بررسی آنها را لازم دانست. وی همچنین تهیه پرسشنامه بدون تفکر و تعمق مربوط به این تکنیک را مسئله دیگری دانست و عقیده داشت که بخاطر در نظر نگرفتن «روابط فرهنگی» در انتخاب سئوالات پرسشنامه و مسایل دیگر در این زمینه باعث می شود که جزئیات پراکنده کار پژوهشگران، چیزی در دست نداشته باشیم.

در خاتمه سخنرانی وی عدم هماهنگی بین پژوهشهای گوناگون محققین، را مسأله ای دانست که شدیداً در ایران وجود دارد.

***

موضوع سخنرانی: مسایل پژوهش در علوم اجتماعی

سخنران: علی برزگر

تاریخ سخنرانی: ۱۳ دی ماه ۲۵۳۶

سخنران در شروع صحبت خود اظهار داشت که در سالهای اخیر توجه زیادی به امر پژوهش شده و نسبت قابل توجهی از تولید ناخالص ملی به آن اختصاص داده شده است ولی، با وجود این در کار خود کاملاً موفق نبوده ایم. وی در ادامه سخن گفت:

مشکلاتی را که محققان تا کنون بیان کرده‌اند چنین بوده است: آزمایشگاه نداریم، فراغت
طر برای تحقیق نیست، نیازهای مادی مانع ادامه تحقیق است، هوا آلوده و ترافیک
کین است، قدر محقق را نمی‌دانند، سازمانهای تحقیقاتی ما برنامه و مدیریت ندارند
هزاران مسئله دیگر. اما هرگز نگفته‌ایم که محقق خود چه رسالتی دارد و نقش خود
در این میان چیست؟»

بعقیده سخنران محقق باید خصوصیات بارز فرهنگ جامعه خود را بشناسد و
توجه به این مسئله موقعیت خود را مشخص کند. بنظر وی «جامعه ما یک جامعه
هی است و در آن فرهنگ اسلامی با برداشت شیعه برقرار است، بنابراین برای اینکه
جامعه را بفهمیم باید اسلام و ارزشهای نهضت شیعه را بفهمیم و از طریق شناسایی
احساس روح مسلط بر جامعه مکان خود را پیدا کنیم». وی عقیده داشت که نه تنها زمینه
نی و فرهنگی، بلکه مفاهم و ابزار تفکر بسیاری از درس خوانده‌های ما عاریتی
ت و خود را وارث «هابز»، «روسو»، «متسکیو»، و «مارکس» می‌انگارند. نظر دیگر
ن این بود که: بیشتر آنچه بنام علوم اجتماعی نوین در ایران رایج است، اصالت
منگی و شناسایی تاریخی لازم را از جامعه خود ندارد و نمی‌تواند خدمتی به جامعه
ند، و هرگاه علم فایده‌ای نداشته باشد، بنابراین معیاری هم برای شناسایی و ارج
اشتن به اهمیت آن وجود ندارد. همچنین وی عقیده داشت که: یک محقق ایرانی،
لا از نقطه نظر و موقعیت خاص ایرانی است که می‌تواند مسایل ایران و ایرانی را
مد و در راه حل آنها گام بردارد. بسیاری از تحقیق‌هایی که ما در این سوی جهان
کنیم میتوان گفت یک حالت لوکس و تجملی دارد و یافتن پاسخ به سئوال‌هایی است که
خود مطرح نکرده‌ایم، و بنابراین بدر جامعه ما نمی‌خورد، و فقط برای چاپ در
لات خارجی و ارتقای درجه دانشگاهی مناسب است.

در ادامه سخنرانی و خاتمه بحث گفت: بعد از اینکه موقعیت فرهنگی خود را
اختیم باید بدانیم که در چارچوب فرهنگ اسلامی - ایرانی، نقش یک محقق چیست و
او چه انتظاراتی می‌رود؟ اسلام همیشه علم را به عنوان یک وسیله می‌داند و این
یله همیشه باید در خدمت به جامعه باشد و بنابراین علم نباید برای فروش باشد.
م باید انسان آزاده‌ای باشد و خود را وقف کشف حقیقت و خدمت به خدا و خلق کند.

***

نوع سخنرانی: مسایل پژوهش از دیدگاه پژوهش‌های مختلف روانشناسی در ایران
نوان: ایرج ایمن

بخ سخنرانی: ۴ بهمن ماه ۲۵۲۶

سخنران ابتدا به شرایط و عوامل مورد نیاز جهت اجرای پژوهش های علمی اشاره کرد و سپس زیر عنوان نیازمندی به پژوهش چنین گفت: « احتیاج واقعی به پژوهش باید احساس شود. منظور فقط آگاهی از فواید مادی و بازرگانی تحقیق نیست، بلکه مقصود مقام و منزلت اشتغال به تحقیقات علمی در زندگی فردی و اجتماعی است.»

وی مفهوم « حرکت يك سویی » را در میان گفته های خود عنوان کرد، که منظورش مطالعاتی است که در آن هدف به دست آوردن درجات دانشگاهی، و یا کسب درآمد بیشتر است.

بعقیده سخنران تحقیقات علمی بایستی در زیر چتر حمایت سازمان های دولتی و مؤسسات عام المنفعه قرار گیرد، و در هر تحقیق علمی علاوه بر وجود محققان متخصص و کارآزموده بایستی يك همکاری و صمیمیت بین گروه پژوهند، در هر مقام و موقعیت وجود داشته باشد. بنظر وی « در بعضی جوامع حصول این شرط بسیار مشکل است زیرا تفرد و استقلال طلبی افراد به حدی است که «غوره» نشده می خواهند «مویز» بشوند، در مؤسسات علمی همه استادند و کسی هر چند جوان و تازه کار باشد دستیار و معاون نیست، یعنی عار دارد که به مؤسسه علمی برود و خود را جز استاد بنامد. در نتیجه محققان اصلی دست تنها و غریب و ناتوان می مانند و اوقات خود را صرف کارهایی می کنند که در سن و وضع آنها اتلاف وقت است و به زیان جامعه ای که زندگی آنها را تأمین می کند.»

پس از آن سخنران وجود سرپرستی و نظارت در کار پژوهش، وجود سازمان های مجهز و همکاری آمارشناسان و برنامه نویسان و جمعیت شناسان و اقتصاد دانان را از شرایط تحقیق دانست، و سپس به استمرار در کار پژوهش اشاره کرد و عقیده داشت که هر تحقیق بایستی در دنباله و براساس تحقیقات قبلی در آن زمینه انجام گیرد تا مسبب پیشرفت دانش بشود.

همچنین وی وجود يك طرح سنجیده و مراعات انضباط شدید علمی، رعایت اصول اخلاق حرفه ای و وجود انجمن های علمی «بالغ» و منظم و فعال را از شرایط مورد لزوم برای تحقیقات علمی دانست. سخنران در بحث از مسایل تحقیقات روانشناسی در ایران به مسایلی نظیر: معدود بودن تحقیقات روانشناسی و مستمر نبودن آنها، فقدان پیوستگی و ادامه سیر تکاملی در تحقیقات، فقدان همکاری گروهی محققان، و فقدان همکاری بین سازمانها و افراد اشاره کرد. بنظر وی: «بسیاری از پژوهش ها یا تکرار پژوهش هایی است که در جوامع دیگر صورت گرفته و حالت آزمایش آن تحقیقات را دارد، و یا توسعه دادن به پژوهش هایی است که در جوامع دیگر صورت گرفته و جنبه تطبیقی و مقایسه ای دارد.» وی در ادامه این بحث به مسایل دیگری نظیر کوتاه مدت بودن تحقیقات روانشناسی

در ایران ، در دسترس نبودن یا به طبع نرسیدن آنها ، « جا نیفتاده بودن » تحقیقات روانشناسی ، پرداخت و در مورد هر کدام صحبت کرد .

***

موضوع سخنرانی : سایل پژوهشهای فرهنگی

سخنران : چنگیز پهلوان

تاریخ سخنرانی : ۱۱ بهمن ۲۵۳۶

سخنران ابتدا هدف گفتار خود را در چهار مورد به شرح زیر خلاصه کرد :

- آیا رشته خاصی زیر عنوان پژوهشهای فرهنگی وجود دارد ؟
- چه نوع بررسی‌هایی را پژوهشهای فرهنگی می‌نامیم و آیا این موضوع دارای روش‌شناسی خاصی است ؟
- آیا این بحث ، تعیین تکلیفی است بین پژوهشهای فرهنگی و انسان‌شناسی که هم‌اکنون بعنوان يك رشته آکادمیک وجود دارد ؟
- موقعیت پژوهشهای فرهنگی در ایران چگونه است ؟

سخنران با سیری تاریخی در این مبحث اظهار داشت که چیزی به عنوان پژوهشهای فرهنگی وجود ندارد ، و دشوار است که دریا بیم این پژوهشها چه موضوعاتی را برمی‌گیرد ، زیرا که در حوزه علوم انسانی ، انسان همواره با تداخل شاخه‌های مختلف این علوم مواجه بوده است ، مانند جدا نبودن ادبیات از جامعه‌شناسی و جامعه‌شناسی از تاریخ .

به عقیده وی « فرهنگ شناسی » بعنوان يك رشته نو با احتیاج به يك سلسله پژوهشها دارد ، و بنابراین بایستی تکلیف خود را با سایر رشته‌های مجاور و شاخه‌های علمی هم‌مرز چون انسان شناسی روشن کند ، و در غیر این صورت نمی‌تواند به يك رشته آکادمیک بدل گردد و نتیجتاً توانایی برخورداری از يك روش مستقل را نیز نخواهد داشت ، چرا که حیات يك رشته آکادمیک وابسته به روش خاص آن است ، ضمن آنکه از روشهای سایر رشته‌ها نیز سود می‌جوید .

در خاتمه بحث سخنران یادآور شد که : « چنانچه فرض بر آن باشد که رشته‌ای نام « فرهنگ شناسی » در دانشگاههای ما جایی ویژه به خود اختصاص دهد ، پیدایی چنین رشته‌ای صرفاً نمی‌تواند در نتیجه يك تصمیم یا يك سلسله تصمیمات اداری باشد ، بلکه تنها مجموعه پژوهشهایی که در ابعاد حوزه‌های ذکر شده انجام شده و می‌شود ، در به تشکیل چنین رشته‌ای خواهد بود ، و این تالیق و تشکیل باید به کمک صاحب‌ان این رشته‌ها ، و به گونه‌ای انجام گیرد که در عین حال بتوان رشته « فرهنگ شناسی » به عنوان يك سیستم تئوریک قابل تدریس در دانشگاه نیز عرضه داشت . »